

De vinkenbanen van de Hollandse buitenplaatsen

IGNAZ MATTHEY

Nederland was vroeger een paradijs voor vogelvangsters. Van de zangvogels waren het vooral de vinken die eraan moesten geloven. Veel buitenplaatsen aan de binnenduinrand van Holland hadden een vinkenbaan, waar in de herfst duizenden vinken werden buitgemaakt. Deze vinkenbanen fungeerden als trefpunten van de elite, te vergelijken met de golfbanen van tegenwoordig.

In de herfst trekken vinken uit Scandinavië naar hun overwinteringsgebieden in Groot-Brittannië en Ierland. Die trek begint doorgaans eind september en duurt een week of zes. Vinken zijn huiverig voor het oversteken van zeeën en meren. Bij de in de herfst heersende weersomstandigheden steken ze daarom doorgaans niet vanuit Scandinavië rechtstreeks de Noordzee over, maar geven ze de voorkeur aan een lange omweg via Nederland, België en tenslotte Noord-Frankrijk, waar ze ter hoogte van Cap Gris Nez over het Nauw van Calais vliegen. Alleen bij mooi, rustig herfstweer in combinatie met winden uit het noordoostkwadrant wagen vinken de rechtstreekse oversteek vanuit Scandinavië.

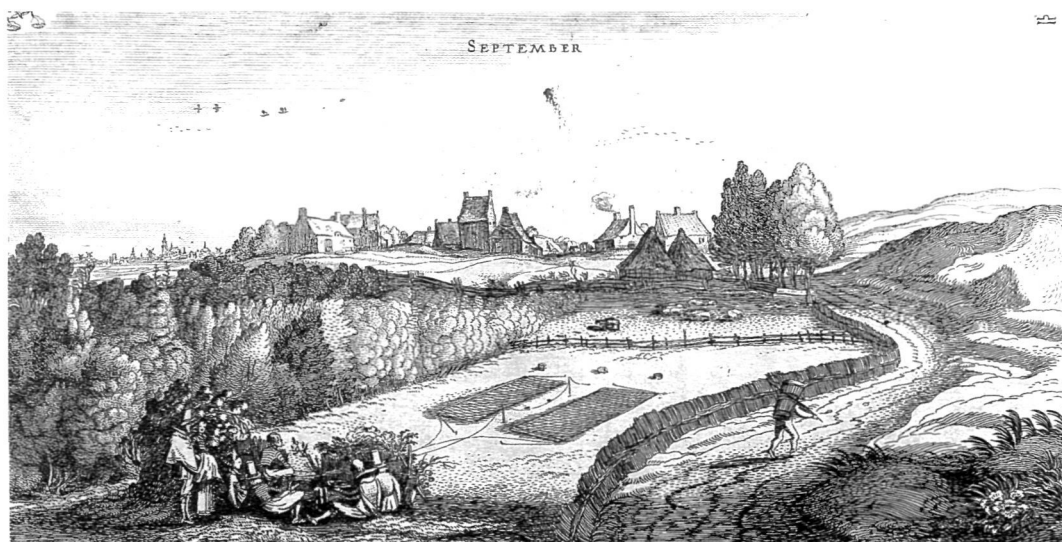
VLUCHTBANEN EN DRUIPBANEN

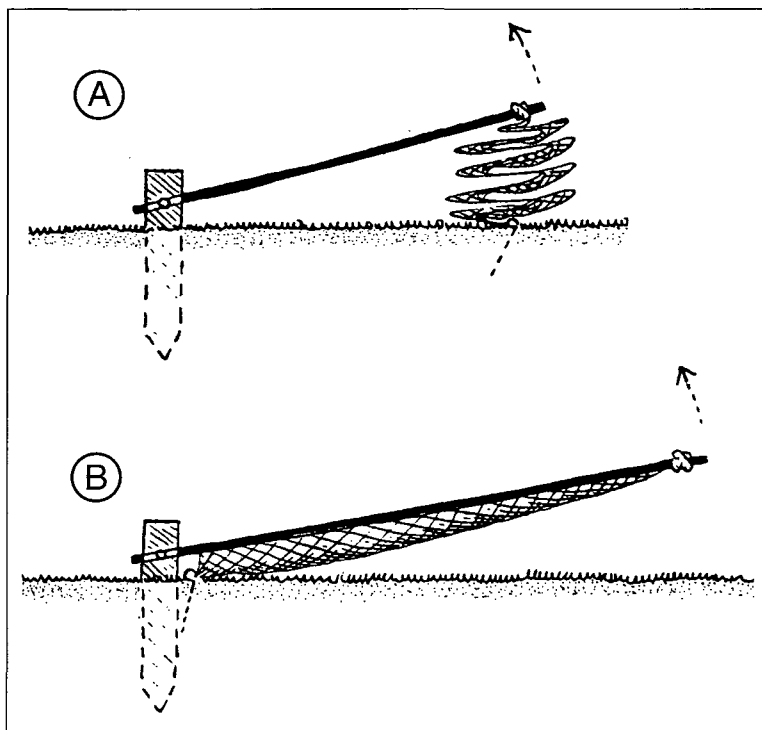
In vroeger eeuwen, voor de inwerkingtreding van de Vogelwet van 1912, werden de in de

herfst passerende vinken op grote schaal gevangen voor de consumptie. Dit gebeurde op vinkenbanen: al dan niet permanente vanglocaties die waren ingericht met grote netten en allerlei lokmiddelen. Verreweg de meeste Nederlandse vinkenbanen zijn aangelegd in de binnenduinen van de Noord- en Zuid-Hollandse kust, waar de trekvinken langs werden gestuwd. In Holland kende men twee typen vinkenbanen: vluchtbanen en druipbanen.

Vluchtbanen werden aangelegd in het open veld. Ze bestonden uit een op de grond uitge-

1. *Claes Jansz Visscher naar Jan van de Velde II, September, 1616. De afbeelding toont een vluchtbaan met open net. Vogelaar(s) en toeschouwers verbergen zich achter rieten matten. Tussen het net de roerlijn met roervinken. Door rukjes aan de lijn te geven liet de vinker de roervinken opvliegen en neerdalen om zo de vinken uit de lucht naar de baan te lokken.*

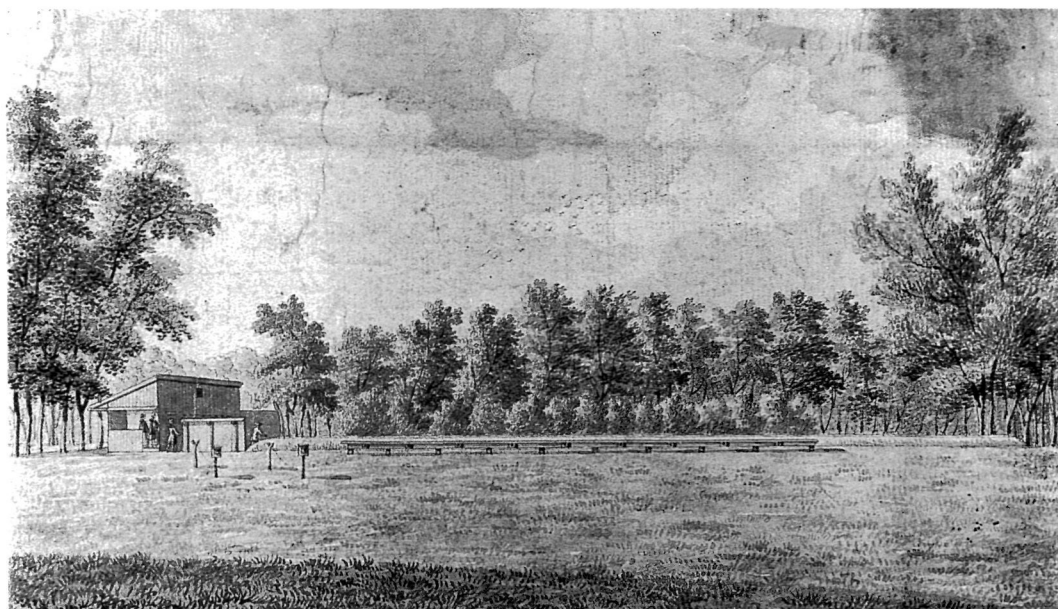

2. Dwarsdoorsneden van het opgevouwen druijnet (A) en het op de grond uitgespreide open net (B). Tekening: J. ter Pelkwijk.

spreid, tweedelig slag-net (een *open net*) met daartussen en omheen diverse soorten lokvogels, waaronder blind gemaakte lokvinken in kooitjes en aan een lijn vastgebonden roervinken (figuur 1 en 2B). Op vluchtbanen ving men *op de vlucht*, wat inhield dat de vogels vanuit de lucht rechtstreeks naar het net werden gelokt. Wanneer de vinker vond dat er voldoende vogels op de baan waren haalde hij de treklijn over, waarna het net dichtklapte als een val. Vluchtbanen droegen een niet-permanent karakter: aan het einde van de vangsessie nam de vinker het net en de lokvogels mee naar huis.

Druipbanen waren permanente banen waar de vinken eerst in speciaal aangelegd geboomte (het *hout*) en van daaruit binnen bereik van het net werden gelokt (figuur 3). Het neerstrijken van de vogels in het hout stond ook bekend als *druipen* (vergelijk het Engelse *to droop*), vandaar de benaming druijpbaan. Om de druijpbaan te

beschutten tegen de wind werd hij omgeven met een omwalling van aarde. Het net lag niet open op de grond – zoals bij vluchtbanen – maar opgevouwen in greppels, zodat de vinken het niet konden zien (figuur 2A). De vinker opereerde vanuit een houten of stenen huisje, dat ook plaats bood aan bezoekers. Vanuit kijk-gaten in de wanden van het huisje kon het gebeuren op de baan worden gadeslagen. Om verschillende redenen waren de vangsten op druijpbanen veel groter dan die op vluchtbanen. Druipnetten hadden vaak een lengte van een meter of twintig, terwijl de open netten van vluchtbanen in de regel beneden de acht meter bleven. Op druijpbanen konden langere netten worden gebruikt dankzij de baanomwalling, die beschutting tegen de wind bood. In het open veld had de wind vrij spel, waardoor het daar meer moeite kostte om het net over te halen. Bovendien wekte het net op een druijpbaan minder argwaan bij de vinken doordat het in greppels

3. *Lauwerens van Rhijn, Druipbaan van de Bloemendaalse buitenplaats Saxenburg, circa 1770. Op de achtergrond het hout waarin de vinken werden gelokt. Bij de galerij van het vinkenhuisje staan bezoekers. Rijksarchief in Noord-Holland.*

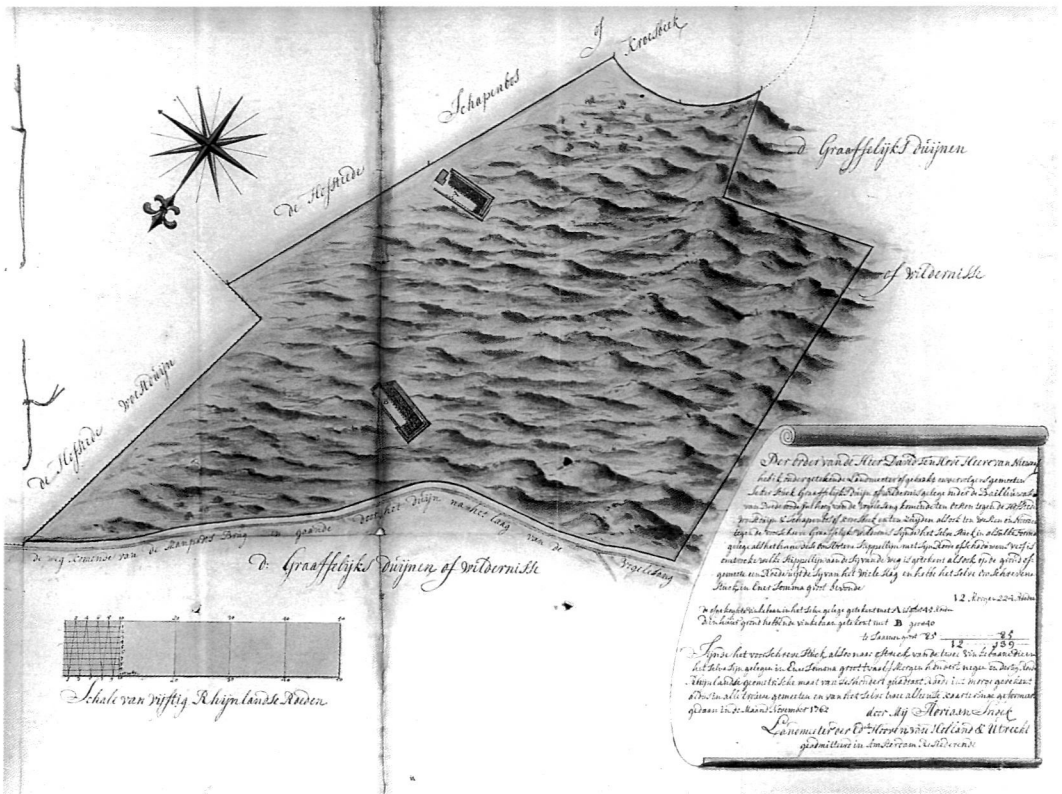
was verborgen. De belangrijkste troef van de druipbaan bestond uit het aangeplante hout, dat een grote aantrekkingskracht op vinken uitoefende. Tegenwoordig is de binnenduinrand rijk aan geboomte, maar vanaf de Late Middeleeuwen tot het begin van de 18e eeuw was dat niet het geval. De druipbanen met hun hout vormden dus voor vinken – vogels die graag de beschutting zoeken van bomen – aantrekkelijke oases in een bosarme omgeving.

Het principe om vogels eerst in speciaal aangeplant geboomte te lokken is ook door vogelvangsters elders in Europa toegepast, vooral in Duitsland, maar aan de Hollanders komt de eer toe een bijzonder effectieve druipbaantechniek voor de vinkenvangst te hebben ontwikkeld. De vinkenbanen van de Hollandse buitenplaatsen behoorden doorgaans tot het druipbaantype, althans in de 18e en 19e eeuw. Ook op buiten-

plaatsen elders in Nederland werden vinken gevangen, maar daar gebeurde dat vrijwel alleen op vluchtbanen.

OPKOMST EN VERSPREIDING VAN DE BUITENPLAATSBANEN

De 17e en 18e eeuw waren de bloeitijd van de Hollandse buitenplaatsen. Aan de aanleg en verfraaiing daarvan spendeerde de nieuwe elite veel van het kapitaal dat zij in de handel had verdiend. Om bewoners en bezoekers van de buitenplaatsen te vermaken werden doolhoven, kegel-, kolf-, beugel- en ook vinkenbanen aangelegd. Het bejagen van edele vogels (*herenvogels*) als fazanten, patrijzen en reigers was in Holland tot aan de Franse tijd een privilege van de adel, met dien verstande dat in 1716 het jachtrecht werd uitgebreid tot burgemeesters en vroedschappen van stemhebbende steden. Daarentegen mocht iedereen zangvogels vangen. Voor de niet-jachtgerechtigde buitenplaatsbezitters die toch hun jachtinstinct wilden uitleven, vormde het vangen van zangvogels, in het bijzonder vinken maar daarnaast ook leeuweriken en lijsters, een aantrekkelijk alternatief.

4. Ligging van de vinkenbanen van de buitenplaatsen Kroesbeek alias Schapenbosch en Woestduin in de duinen van Brederode. Kaart van landmeter Adriaan Snoek, 1762. Nationaal Archief, 's-Gravenhage.

Vanouds hebben Hollandse buitenplaatsbezitters zich vermaakt met de zangvogelvangst. In *Den Binckhorst* (Amsterdam, 1613), het eerste Noord-Nederlandse hofdicht (lang gedicht over een buitenplaats), beschrijft Philibert van Borselen het leven op de in de omgeving van Den Haag gelegen buitenplaats De Binckhorst van zijn vriend Jacob Snouckaert. In de herfst werden daar lijsters gestrikt en snippen gevangen met een *vlouw* (groot staand net). Ook vinkte men er met een *wtgestreckt getouw* (net), wat overigens nog niet inhoudt dat er toentertijd bij De Binckhorst een permanente vinkenbaan (druipbaan) heeft behoord.

Een andere vroege vermelding over de vinkenvangst op Hollandse buitenplaatsen betreft het Wassenaarse Raaphorst. In een getuigenverklaring uit mei 1653 deelt ene Gerrit Cornelisz, voormalig koetsier en op dat moment kastelein van Raaphorst, mee dat hij de inmiddels overleden vrouwe van Raaphorst meermalen heeft horen klagen over de vinkennetten die haar ontstolen waren. Blijkens zijn hofdicht *Arctoa Tempe* (Delft, 1654) vinkte de arts en dichter Jacob Westerbaen op of in de directe omgeving van zijn buiten Ockenburgh (Loosduinen) zowel *ter vlucht* als *ter druyp*. In *Arctoa Tempe* beschrijft Westerbaen uitvoerig de vogelarij op en rond Ockenburgh. Hij ving daar onder andere vinken, leeuweriken, lijsters, spreuwen, snippen, patrijzen, Kievieten en – met het oog op hun veren – meeuwen. De buitenplaatsbanen lagen op het terrein van

de buitenplaats zelf of in de directe omgeving daarvan (figuur 4). De bezitters van buitenplaatsen aan de Hollandse kust legden hun vinkenbanen meestal aan op duingrond die zij pachtten of kochten van de Staten van Holland. De duinen tussen Velsen en Vogelenzang – het gebied in Holland met verreweg de meeste buitenplaatsbanen – vielen onder de heerlijkheid Brederode, die na het uitsterven van het geslacht Brederode (1679) in bezit van de Staten van Holland kwam. De in opdracht van de Staten bijgehouden rentmeestersrekeningen van de heerlijkheid Brederode vermelden de verpachting van speciaal voor de vinkerie bestemde percelen (vinkenplaatsen). Dat maakt deze bron geschikt om de opkomst van het vinken onder buitenplaatsbezitters in de regio Bloemendaal nader te preciseren.

De eerste berichten over de aanleg van druipbanen door bezitters van buitenplaatsen in dit gebied dateren uit de tweede helft van de 17e eeuw. Wanneer in 1664 de erven van zeekapitein Jan Jacobsz de Jong diens hofstede in Aerdenhout verkopen aan Pieter de Groot, eigenaar van het naburige Boekenrode, blijkt De Jong een vergunning voor de aanleg van een vinkenbaan te hebben aangevraagd. Vermoedelijk is hij overleden voor hij dat voornemen kon realiseren. In 1683 kreeg de aan de Aerdenhoutse laan woonachtige Johan de Jongh van de Staten van Holland toestemming om *te doen maken en planten een vinckeplaetze*, die zich uitstreckte van De Jonghs land tot in de aangrenzende duinen van Brederode. Omstreeks 1709 verwierf de Haarlemse regent mr Diederik Dix de door Johan de Jongh aangelegde baan. Blijkens de recognitiebetalingen heeft deze baan sindsdien bij de buitenplaats Boekenrode behoord. Een nog oudere buitenplaatsbaan in de regio Bloemendaal was die van het Overveense buiten Elswout. In een op Elswout betrekking hebbende akte uit 1682 is sprake van grond waarop een vinkenhuysje staat.

De vinkenplaats van Johan de Jongh is de eerste die in de rentmeestersrekeningen van de heer-

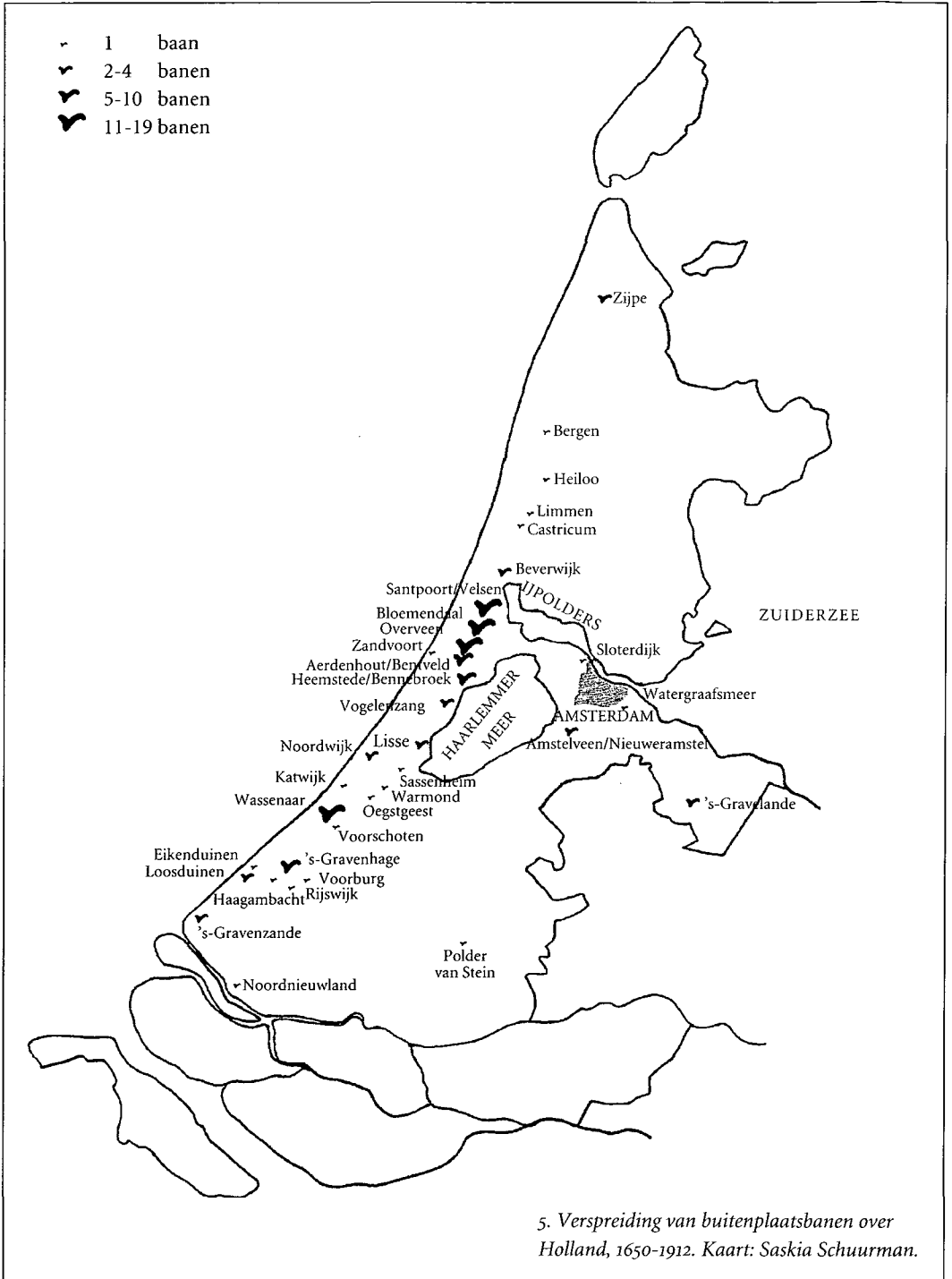
lijkheid Brederode voorkomt. In 1718 blijkt het aantal door de Staten verpachte vinkenplaatsen in de duinen van Brederode te zijn toegenomen tot vijf. Druipbanen bij buitenplaatsen in dit gebied waren toentertijd dus nog betrekkelijk zeldzaam. Op latere uitgiftes van percelen voor de aanleg van druipbanen in de regio Bloemendaal is moeilijk zicht te krijgen doordat de Staten in de jaren 1722-1725 veel duingrond hebben verkocht, waaronder het grootste deel van wat ooit tot de heerlijkheid Brederode behoorde.

Op een in 1794 gedrukte kaart van de landmeter Daniël Engelman staan de buitenplaatsen in de wijde omgeving van Haarlem (inclusief de huidige gemeenten Bloemendaal en Velsen). Bij minstens 63% van de op deze kaart voorkomende buitenplaatsen langs de binnenduintrand in de regio Velsen-Bloemendaal heeft ooit een druipbaan behoord. De concentratie van buitenplaatsbanen in Zuid-Holland was verreweg het hoogst in Wassenaar. Van de eenentwintig nog bestaande Wassenaarse buitenplaatsen die beschreven staan in het standaardwerk *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (Zutphen, 2000) hadden er zeker tien een druipbaan, ongeveer de helft dus. Dieper landinwaarts kwamen buitenplaatsen met een druipbaan weinig voor (zie figuur 5). Uit archief- en literatuuronderzoek is momenteel een 120-tal Hollandse buitenplaatsbanen bekend. Het werkelijke aantal zal om en nabij de tweehonderd hebben gelegen.

In de tweede helft van de 18e eeuw bereikte het vinken op buitenplaatsbanen zijn hoogtepunt. Na 1800 nam de animo tot het aanleggen van nieuwe buitenplaatsbanen af en werden steeds meer banen verlaten of gesloopt.

EEN ELITAIR TIJDVERDRIJF

De vinkenbaan van een Hollandse buitenplaats vormde een statussymbool dat vergelijkbaar is met het zwembad of de tennisbaan bij de kapitale villa van tegenwoordig. Het vinken op buitenplaatsen was een dure liefhebberij, nog afgezien van de kosten die de aanleg (waaronder het

aanplanten van geboomte) met zich meebracht. In een bewaard gebleven kasboekje uit de jaren 1793-1800 hielden de Amsterdammers A. van Maurik en Jan ten Broeke Willink nauwkeurig bij wat zij uitgaven aan hun vinkenbaan in de omgeving van Haarlem, die zij huurden voor 40 gulden per seizoen. De grootste onkostenpost was het loon van het baanpersoneel: per seizoen gemiddeld 70 gulden. Ook de aanschaf van een nieuw druipnet in 1794 hakte er flink in (45 gulden). Daarbij kwamen nog allerlei kleinere uitgaven, zoals voor de verzorging van de blinde vinken buiten het vangseizoen (11 gulden per jaar) en het daarvoor benodigde zaad (ongeveer 15 gulden per jaar). De totale jaarlijkse onkosten van deze baan varieerden tussen 120 en 200 gulden en bedroegen gemiddeld 165 gulden. Gerekend voor de periode dat de baan in bedrijf was – ongeveer zes weken – beliepen de kosten dus ongeveer 28 gulden per week ofwel vier keer het weekloon van de vinkersbaas. Een fors bedrag. Behalve grote investeringen vereiste het vinken van de buitenplaatsbezitters ook veel tijd: tijdens het vinkenseizoen moesten ze zich het kunnen permitteren er dagen, zo niet weken achtereen voor vrij te maken. Een onjuiste, maar niettemin hardnekkige overlevering wil zelfs dat er vanwege de vinkenvangst in de eerste weken van oktober in Holland geen rechtszittingen plaatsvonden en geen onderwijs werd gegeven aan de Leidse universiteit en het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Deze mythe blijkt terug te gaan op een uitlating van de bekende literator Jacob van Lennep, die wel meer sterke verhalen in omloop heeft gebracht. De vinkenbanen vervulden een belangrijke rol als ontmoetingsplaatsen in het gesloten wereldje van buitenplaatsbezitters. Net als de exclusieve golfbanen van tegenwoordig waren het trefpunten waar de elite in een ontspannen omgeving over van alles en nog wat kon converseren: zaken, politiek, familieaangelegenheden en natuurlijk het vinken zelf. Voor de elite was het vinken overwegend een kijkvermaak. Het meeste werk op de baan werd

opgeknapt door de vinkersbaas en zijn knecht, die vanaf 's ochtends vroeg continu op de baan aanwezig moesten zijn. Soms rekruteerde de buitenplaats eigenaar deze krachten uit zijn vaste personeel, maar meestal nam hij ze alleen in dienst voor de duur van het vinkenseizoen. In principe had de vinkersbaas als vakman de regie over het gebeuren op de baan. Sommige baan-eigenaren waren zelf bekwame vinkers, die al op verre afstand een vlucht vinken zagen aankomen, goed overweg konden met de roerlijnen en gevoel hadden voor het moment waarop het net moest worden toegeslagen. De meeste omstanders bezaten die expertise niet. Af en toe mochten bezoekers plaatsnemen op de trekbank en daar, op het signaal van de vinker, de treklijn overhalen. De rest van de tijd amuseerden ze zich voornamelijk met elkaar, onder het genot van sterke drank en etenswaar.

Op de deur(en) en wanden van vinkenhuisjes stonden vaak vermanende gedichtjes te lezen, die bezoekers duidelijk maakten aan welke regels ze zich moesten houden. De vogels in het hout en op de baan mochten niet aan het schrikken worden gemaakt. Vandaar dat bezoekers geen rumoer dienden te maken. Gaandeweg groeiden deze voorschriften uit tot complete reglementen op rijm. Uit 1854 bleef een exemplaar bewaard dat dertien artikelen telt. Behalve de vermaning zich *te wachten voor gestommel en gewoel* bevat dit reglement nog een aantal andere curieuze regels. Zo verbiedt artikel 12 bezoekers om mee te helpen aan het *nijpen* (doodknijpen) en afvoeren van de vogels. Deze bepaling diende om te voorkomen dat bezoekers de vinkersbaas en zijn knecht voor de voeten zouden lopen en het net beschadigen, maar laat zich tegelijkertijd ook duiden als een maatregel die voortvloeide uit de behoefte de grenzen tussen baanpersoneel en omstanders strikt te bewaken. De elite diende zich niet te encanaileren door schouder aan schouder met gewoon werkvolk platvloerse activiteiten te verrichten. Voor het doden van de vogels gold dat heel in het bijzonder.

VANGSTEN

Het vinken op buitenplaatsbanen was geen sport die een lichamelijke krachtmeting met een tegenstander inhield, maar het droeg wel degelijk een competitie-element in zich. De vangsten werden zorgvuldig genoteerd, mede om ze te kunnen vergelijken met die op andere buitenplaatsbanen. Van vijftien Hollandse buitenplaatsbanen zijn vangstgegevens over lange periodes bewaard gebleven. De slechtst presterende baan, die van het Wassenaarse Duinrell, had per vangstseizoen (ongeveer zes weken) een gemiddelde vangst van omstreeks 2100 vinken. Veel hoger waren de vangsten op de veertien overige banen die alle in de 'fuik' tussen Velsen en Vogelenzang lagen (zie figuur 5), waar de langs de kusten van het IJ en het Haarlemmermeer vliegende vinken heen werden gestuwd. De beste baan (van het Bloemendaalse buiten Bleekenberg) haalde een gemiddelde van bijna 5800 vinken. Het gemiddelde van alle vijftien buitenplaatsbanen tezamen genomen bedroeg ongeveer 3800 vinken per vangstseizoen.

Uitzonderlijk goed was het jaar 1773: 8033, 8579 en 10.005 vinken op de Bloemendaalse banen van respectievelijk Saxenburg, Veen en Duin en Hartenlust. Ook het jaar 1804 mocht er zijn. De banen van Groot Bentveld (Aerdenhout), Bleekenberg (Bloemendaal) en het Huis te Manpad (Heemstede) hadden toen alle drie een vangst van ongeveer 8000 vinken. Het Hollandse record werd voorzover bekend gevestigd op de baan in het Jachtduin (Bloemendaal/Santpoort): 10.853 vinken in de herfst van 1843. Op die befaamde baan, die bij verschillende buitenplaatsen heeft behoord, werd datzelfde jaar ook een record dagvangst van 1330 vinken genoteerd. De hoogste gedocumenteerde vangst in één slag was die van 98 vinken in 1795 op de baan van de Noordwijkse buitenplaats Vinkenveld (!).

De gevangen vinken werden vastgeklemd in risten (gespleten wilgentakken), vaak met vijftig stuks per rist. Uiteraard konden de buiten-

plaatseigenaren niet al die duizenden vinken zelf opeten. Het grootste deel van de vangst werd dan ook weggegeven aan familie en kennissen. Robert Collot d'Escury, eigenaar van de buitenplaats Rusthoek onder Loosduinen, heeft omstreeks 1800 een aantal jaren scrupuleus bijgehouden aan wie hij de door hem gevangen vogels schonk. Die lijsten met tientallen namen geven een prachtig inzicht in de omvang van en hiërarchie binnen zijn familie- en kennissenkring. Degenen die de schenker het meest na aan het hart lagen kwamen natuurlijk het eerst aan de beurt en werden later in het vangstseizoen nog eens verblijd met een tweede of derde zending. Pas op de allerlaatste verzenddag van 1803, toen de kring van intimi al lang en breed was afgewerkt, ging er een rist vinken naar dominee Van Eyk.

ONDERGANG VAN DE BUITENPLAATSBANEN

De Vogelwet van 1912 maakte een eind aan de vangst van zangvogels voor de consumptie. Het lot van de Hollandse buitenplaatsbanen was echter al lang voordien bezegeld. Toen de Vogelwet werd aangenomen waren in de gemeente Bloemendaal nog maar twee buitenplaatsbanen in gebruik.

De ondergang van de buitenplaatsbanen is veroorzaakt door een complex van factoren. Juist doordat de duinstreek vroeger bosarm was, oefende het hout van de druipbanen een magnetische aantrekkingskracht op de passerende vinken uit. Door de grootschalige aanplant van bossen in de duinstreek ging veel van die aantrekkingskracht verloren. Een andere ecologische factor waardoor de vangsten terugliepen was de droogmaking van het Haarlemmermeer (1848-1852) en een groot gedeelte van het IJ (1865-1883). Na de inpoldering gingen de vinken, die nu geen watervlakten hoefden te vermijden, hier over een breder front vliegen wat aanzienlijk afbreuk deed aan de vangstopbrengsten van de vinkenbanen tussen Velsen en Noordwijk. Andere factoren die hebben bijgedragen aan de ondergang van de buitenplaats-

banen zijn de afschaffing van de jachtprivileges in 1795, het verval van de buitenplaatsen door de verarming van hun eigenaren in de Franse tijd, de opkomst van de institutionele dierenbescherming vanaf 1864 en de in korte tijd snel groeiende aversie tegen de consumptie van zangvogels. Bovendien kreeg het vinken als elitevermaak aan het einde van de 19e eeuw zware concurrentie van uit Engeland afkomstige buitensporten als golf en tennis. Op het onder Overveen gelegen buiten Belvédère moest de druipbaan, die vanaf 1883 niet meer was bevinkt, in 1895 letterlijk plaats maken voor een tennisbaan.

OVERBLIJFSELEN

Van de buitenplaatsbanen resten maar weinig tastbare overblijfselen. In de gemeenten Bloemendaal en Heemstede zijn enkele vinkenhuisjes bewaard gebleven. Het meest curieus is het vinkenhuisje van Zeerust bij de Oranjekom in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Op de wanden van dit huisje, dat behoorde bij de vinkenbaan van het Huis te Manpad, zijn portretten van vier bekende 18e-eeuwse beroepsvinkers geschilderd. Naast die portretten staan gedichtjes van Cornelis van Lennep (1751-1813), de bekendste vinker onder de Hollandse buitenplaatsbezitters. Een uiterst zeldzaam, zij het onooglijk relict van de Hollandse vinkerij is te vinden achter het huis Vogelenzangseweg 37 te Vogelenzang. De daar liggende hopen aarde vormen de twee eeuwen oude resten van de

omwalling waarmee de vinkenbaan van het buiten Leyduin was omgeven.

The finching yards of the Dutch country estates

In the autumn large quantities of Scandinavian finches migrate to their hibernation areas in Great Britain and Ireland. On the way they pass the dunes along the Dutch west coast. Capturing finches was a favourite pastime on 17th and 18th century country estates in the coastal region. The finching yards of the country estates were important meeting points of the elite. In the second half of the 18th century finching on the country estates reached its greatest popularity. The decline of this pastime was caused by several ecological and social developments, such as the reclamation of the Haarlemmermeer (1848-1852), the rise of the animal protection movement and the introduction of new outdoor sports, especially golf and tennis.

LITERATUUR

Dit artikel is gebaseerd op mijn in 2002 gepubliceerde boek *Vincken moeten vincken locken. Vijf eeuwen vangst van zangvogels en kwartels in Holland*. Hollandse Studiën, deel 39. Hilversum, Verloren. Van de daar genoemde literatuur zijn vooral de publicaties van de Wassenaarse beroepsvinker Dirk Hoos interessant. Dat geldt in het bijzonder voor diens artikel *De vinkenbaan. Hoe het er toeging en wat er mee in verband stond* (Ardea 26, 1937, pp. 172-202). Over de vinkerij in België zie: F. Santens e.a. (1995). *Hinke de Vinke. 400 jaar vinkensport in Vlaanderen*. Anzegem.